

Є. С. РЕГУШЕВСЬКИЙ МЕЗОНІМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

При вивченні антонімії дослідники неодноразово зустрічалися з випадками, коли між двома антонімами існують слова, які за своїм лексичним значенням займають проміжне місце. Ці слова називають мезонімами. Наприклад, між антонімами *дорогий* і *дешевий* стоїть слово *дорогуватий*, між антонімами *високий* і *низький* — слова *високуватий* і *низькуватий*, між антонімами *колоніальний* і *незалежний* — слово *напівколоніальний*, між антонімами *правда* і *брехня* — слова *напівправда*, *напівбрехня* та ін. Отже, мезоніми — це слова, які за своїм лексичним значенням стоять на семантичній осі між двома антонімами. Явище мезонімії ще малодосліджене. Вивченню мезонімів російської мови присвячена розвідка М. Д. Андрєєва, який є автором терміна «мезонім»¹. Він відзначає, що в сучасних східнослов'янських мовах поряд із бінарним антонімічним протиставленням інтенсивно розвивається потрійна смислова опозиція, яку можна назвати словесними тріадами. Нам здається, що термін «словесна тріада» зайвий, бо він указує лише на тричленну будову антонімічно-мезонімічного ряду. Проте в мові частіше зустрічаються випадки, коли між двома антонімами існує кілька мезонімів. Наприклад, між антонімами *холодний* і *гарячий* стоять мезоніми *теплий*, *теплуватий*, *холоднуватий*. Тут може бути також ще мезонім *гарячкуватий*, але останнім часом це слово вживається переважно для емоційної оцінки характеру людини. По кілька мезонімів мають й інші антонімічні пари. Напр.: *довгий* — *довгуватий* — *короткуватий* — *короткий*; *далеко* — *далекувато* — *близькувато* — *близько*; *колоніальний* — *напівколоніальний* — *напівнезалежний* — *незалежний*; *товстий* — *товстуватий* — *тонкий*; *одягнений* — *напіводягнений* — *напівроздягнений* — *роздягнений*; *озутий* — *напівозутий* — *напівроззутий* — *роззутий*; *здоровий* — *напівздоровий* — *напівхворий* — *хворий* та ін. Коли одне із слів антонімічної пари має лексичний паралелізм, то з'являються мезоніми, що пов'язані з тим конкретним словом, яке в даному випадку протиставляється. Наприклад, слово *роздягнений* має лексичний паралелізм *голий*. Отже, поряд з антонімічним рядом *одягнений* — *напіводягнений* — *напівроздягнений* — *роздягнений* виникає другий ряд, пов'язаний зі словом *голий*: *одягнений* — *напіводягнений* — *напівголий* — *голий*. Подібне зустрічається і в антонімічних парах *озутий* — *роззутий* і *озутий* — *босий*, *правда* — *неправда* і *правда* — *брехня* та ін. Окремі багатозначні слова української мови можуть входити у дві і більше антонімічних пар. Кожна така пара творить свій антонімічно-мезонімічний ряд. Так, слово *жирний* з різними відтінками значення творить два ряди: *жирний* (борщ) — *напівжирний* — *жирнуватий* — *піснуватий* — *напівпісний* — *пісний*; *жирний* (півень) — *жирнуватий* — *худий*.

Мезонімія властива майже всім самостійним частинам мови, хоча найпоширеніша вона серед іменників, прикметників, прислівників. Напр.: а) мезоніми, виражені іменниками: *провідник* — *напівпровідник* — *непровідник*; *провідник* — *напівпровідник* — *ізолятор*; *правда* — *напівправда* — *напівнеправда* — *неправда*; *правда* — *напівправда* — *напівбрехня* — *брехня*; *війна* — *перемир'я* — *мир*; *верх* — *середина* — *низ* та ін.;

б) мезоніми, виражені прикметниками та дієприкметниками: *офіційний* — *напівофіційний* — *неофіційний*; *голодний* — *напівголодний* — *голоднуватий* — *ситий*; *живий* — *напівживий* — *напівмертвий* — *мертвий*; *цільний* — *напівзруйнований* — *зруйнований*; *старий* — *старуватий* — *молодий*; *густий* — *напівгустий* — *напіврідкий* — *рідкий*; *твердий* — *напівтвердий* — *напівм'який* — *м'який*; *легальний* — *напівлегальний* — *напівнелегальний* — *нелегальний*; *дитячий* — *напівдитячий* — *напівдорослий* — *дорослий*; *відкритий* — *напіввідкритий* — *напівзакритий* — *закритий* та ін.;

в) мезоніми, виражені прислівниками: *далеко* — *далекувато* — *близькувато* — *близько*; *голосно* — *напівголосно* (*напівголоса*, *упівголоса*) — *напівпошепки* — *пошепки*; *праворуч* — *прямо* — *ліворуч*; *серйозно* — *напівсерйозно* — *напівжартівливо* — *жартівливо*; *високо* —

¹ Андрєєв Н. Д. Антонимия и мезонимия. — У кн.: Питання: словотвору східнослов'янських мов. К., 1969, с. 12—14.

високувато — *низькувато* — *низько* та ін.;

г) мезоніми, виражені займенниками: *всі* — *дехто* — *ніхто*.

д) мезоніми, виражені дієсловами: *стверджувати* — *напівстверджувати* — *напівзаперечувати* — *заперечувати*.

У більшості випадків мезоніми є словами, однокорінними із антонімами. Тим більше, що при наявності кількох мезонімів вони не лише за морфемною будовою, але й семантично розчленовуються на дві групи: одні — тяжіють до першого, а інші — до другого слова антонімічної пари. Напр., *довгий* — *довгуватий* — *короткуватий* — *короткий*, перший мезонім однокореневий зі словом *довгий* і семантично тяжіє до нього, а другий — однокореневий із *короткий* і за значенням ближчий до нього. Мезоніми, однокореневі із антонімами, найчастіше творяться за допомогою елемента **напів-** (*сухий* — *напівсухий* — *напівмокрый* — *мокрый*; *голодний* — *напівголодний* — *ситий*) або за допомогою суфіксів **-уват-, -ав-(-яв-)** (*дорогий* — *дорогуватий* — *дешевий*; *білий* — *білявий* — *білуватий* — *чорнуватий* — *чорнявий* — *чорний*). Рідше зустрічаються мезоніми, не пов'язані з коренями антонімів. Напр.: *білий* — *сірий* — *чорний*; *гарячий* — *теплий* — *холодний*; *сухий* — *вогкий* — *мокрый*. Але навіть у тих випадках, коли мезонім не споріднений ні з одним із антонімів, він так само семантично тяжіє до одного із них. Напр.: *гарячий* — *теплий* — *холодний* мезонім *теплий* тяжіє до антоніма *гарячий*, а не до *холодний*; *провідник* — *напівпровідник* — *непровідник* мезонім *напівпровідник* тяжіє до антоніма *провідник*. Лише в окремих антонімічно-мезонімічних рядах зустрічаються мезоніми, що за своїм лексичним значенням є словами рівновіддаленими від обох антонімів і не тяжіють ні до одного із них. Напр.: *праворуч* — *прямо* — *ліворуч*, *білий* — *сірий* — *чорний*. Явище мезонімії поширене переважно серед загальноживаних слів, однак вони зустрічаються і серед наукових та суспільно-політичних термінів (*провідник* — *напівпровідник* — *непровідник*, *легальний* — *напівлегальний* — *нелегальний*). З семантичного погляду мезоніми не однорідні. Вони можуть деталізувати полярні просторові поняття, виражені антонімами (напр., *далекувато* і *близькувато* по відношенню до антонімів *далеко* і *близько*), можуть указувати на неповноту вияву ознак, якостей, виражених антонімами (напр., *світлуватий* і *темнуватий* по відношенню до антонімів *світлий* і *темний*), можуть передавати незавершеність, половинчастість дій або станів, які виражаються антонімами (напр., *напівстверджувати* і *напівзаперечувати* по відношенню до антонімів *стверджувати* і *заперечувати*). В усному мовленні мезоніми з елементом **напів-** іноді використовуються для створення складних слів типу *напіврадісно* — *напівсумно*, *напівстверджувати* — *напівзаперечувати*, що мають відтінок невизначеності, неконкретності, нестабільності. Отже, мезонімія — цікаве і малодосліджене явище в лексичній системі мови, на яке слід зважати як у повсякденному користуванні мовою, так і в практиці складання різних типів словників (особливо — синонімічних та антонімічних).